

УДК 378.011.3-051:316.444:331.556.42

**ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВИХ ЗАСАД
ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ****Ігор Хорєв***Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
просп. Перемоги 54/1, 03680 Київ, Україна*

Розкрито наукові підходи до теоретичного обґрунтування та експериментальної апробації системи формування професійної мобільності викладача у післядипломній педагогічній освіті.

Ключові слова: наукові підходи, експериментальна апробація, формування, професійна мобільність, викладач вищої школи.

Суттєві зміни, які відбуваються останніми роками у соціокультурному та економічному житті незалежної України, пов'язані із збільшенням можливостей і потреб особистісного розвитку людини, поглибленням її професійної мобільності в інноваційному суспільстві, необхідністю оволодіння новими професіями, які з'являються на ринку праці. У сучасному динамічному світі нові сфери діяльності виникають дуже часто, а технічний прогрес змінює уявлення про умови праці в старих галузях. Як наслідок навіть протягом життя одного покоління можуть відбуватися значні структурні перебудови соціально-економічної системи держави. З огляду на це необхідно бути готовим до того, що людині буде недостатньо здобутої освіти й упродовж життя необхідно постійно підвищувати її рівень або змінювати галузь діяльності. Ті країни, в яких професійна мобільність дипломованих фахівців та робітників висока, можуть швидко розвиватися без тривалих економічних катаклізмів. У країнах, де цього немає, можливі значні затримки та відставання розвитку у разі недостатньої мобільності трудових ресурсів.

Ціла низка документів, ухвалених українським урядом (Концепція професійної освіти України, Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається, Національна Доктрина розвитку освіти тощо), акцентують на необхідності формування професійно мобільного фахівця, конкурентоздатного на ринку праці. Підвищення рівня професійної мобільності має забезпечити нашій державі не тільки подолання негативного ефекту від реструктуризації економіки, але й нормальний розвиток у майбутньому.

Практика останніх років свідчить, що в умовах нових соціально-економічних відносин педагогічна наука не може не порушувати питання професійної мобільності спеціалістів, бо ринок праці зумовлює підвищені вимоги до якості підготовки фахівців. Отже, одним із найважливіших завдань є необхідність реформувати навчальний процес у ВНЗ та систему післядипломної освіти, збагатити їх рекомендованими наукою педагогічними технологіями, щоб забезпечити високу ефективність підготовки фахівців [7].

Ми є свідками й учасниками того, що в системі освіти нашої держави сьогодні також відбувається процес переходу до нових парадигмальних засад, насамперед до фундаментальності та гуманістичного світобачення. Провідним напрямом освітньої політики стає особистісно-розвивальний. На порядку денному стоїть питання про докорінне удосконалення процесу підготовки фахівців у контексті всіх позитивних надбань вітчизняної системи вищої освіти та Болонського процесу. За таких умов ще актуальнішою стає проблема забезпечення високого рівня професіоналізму тих, хто організовує та бере участь у цьому процесі.

Причини, які зумовлюють необхідність формування професійно мобільного викладача ВНЗ, можуть бути зовнішніми та внутрішніми. Зовнішні спричинені об'єктивною необхідністю зміни педагогічної спеціальності, спеціалізації, статусу особистості внаслідок розвитку та реформування освітньої галузі. Внутрішні причини зумовлені суб'єктивними (індивідуальними) особливостями, пов'язаними з мотивацією успіху, спрямованістю особистості на вдосконалення професійних навичок, саморозвиток (що можна розглядати як внутрішнє самовдосконалення особистості, яке базується на відповідних цінностях і потребах), кар'єрне зростання. Внутрішні причини можуть бути пов'язані також із схильністю людини до зміни предметної діяльності, пізнім професійним самовизначенням, різноманітними особистими проблемами, наприклад, можливістю зміни місця проживання, погіршення стану здоров'я тощо.

Зважаючи на ці та інші обставини, актуальною стає наукова проблема, яка полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній апробації системи формування професійної мобільності викладача у післядипломній педагогічній освіті.

Розв'язання цієї проблеми започатковано у теорії особистісного розвитку людини в процесі діяльності (Б. Ананьєв, Л. Буєва, Л. Виготський, О. Киричук, Є. Климов, Г. Костюк, О. Леонтєв, Б. Ломов, А. Маркова, С. Рубінштейн). Проблеми розвитку професійно-педагогічної освіти та педагогів зокрема розглядають А. Алексюк, С. Архангельський, Г. Балл, В. Беспалько, В. Бондар, С. Гончаренко, Л. Гузій, О. Гура, Б. Дьяченко, І. Зязюн, В. Кремень, Н. Кузьміна, А. Маркова, Н. Ничкало, О. Плахотнік,

Л. Пуховська, О. Пометун, Л. Савенкова, О. Савченко, В. Семиченко, В. Сухомлинський, Т. Сущенко та ін.

Загальні основи та окремі аспекти феномену професійної мобільності розроблено у працях В. Безрукової, В. Береги, В. Воронкової, С. Гончаренка, І. Дичківської, Є. Іванченко, Н. Кожемякіної, З. Курлянд, О. Савченко, Л. Уманського, Л. Шевченко, М. Яценко та ін. Зокрема, на думку О. Савченко, високий динамізм виробництва, використання нових видів енергії і матеріалів, автоматизація і комп'ютеризація потребують від людей універсальної освіти, яка готує до професійної мобільності, вміння швидко переучуватися, бути фізично і психічно витривалими [9, с. 1–4].

За визначенням С. Гончаренка, зміст професійної освіти охоплює поглиблене ознайомлення з науковими основами й технологією обраного виду праці; прищеплення спеціальних практичних навичок та вмінь; формування психічних і моральних якостей особистості, важливих для роботи в певній сфері людської діяльності [2, с. 275].

Н. Ничкало однією з головних цілей професійно-технічної освіти вважає задоволення поточних і перспективних потреб у кваліфікованих, конкурентоздатних робітниках, що мають широкий політехнічний світогляд, професійну мобільність, загальну культуру [8, с. 7].

На думку В. Безрукової, професійна мобільність – це готовність і здатність робітника до швидкої зміни виробничих завдань, робочих місць і навіть спеціальностей в межах однієї професії та галузі, здатність швидко опанувати нові спеціальності та зміни у них, що виникають під впливом технічних перетворень [1, с. 147].

Професійну мобільність економістів Є. Іванченко визначає як “інтегровану якість особистості”, що виявляється [4]:

- у здатності успішно “переключатись” на іншу діяльність або змінювати види діяльності в галузі економіки та фінансів із залученням правової сфери;
- умінні ефективно використовувати систему узагальнених професійних прийомів для виконання будь-яких завдань у вищезазначених галузях та порівняно легко переходити від одного виду діяльності до іншого;
- володінні високим рівнем узагальнених професійних знань, досвідом їх вдосконалення та самостійного здобування;
- готовності до оперативного відбору та реалізації оптимальних способів виконання завдань у галузі економіки та фінансів, спираючись на передові світові тенденції.

М. Д'яченко та Л. Кандибович професійну мобільність розглядають як готовність і здатність фахівця до оперативного відбору та реалізації оптимальних способів виконання різноманітних завдань у межах своєї

професії, успішного “переключення” на іншу діяльність або зміни видів діяльності. Професійна мобільність, на їхню думку, передбачає також володіння системою узагальнених професійних прийомів і вміння ефективно їх використовувати для виконання будь-яких завдань у суміжних галузях. В умовах швидких змін техніки і технології виробництва професійна мобільність є важливим компонентом кваліфікаційної структури спеціаліста [3, с. 195–196].

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що майже всі перелічені вчені акцентують на необхідності підготовки професійно мобільного фахівця, конкурентспроможного на ринку праці. Є також спроби розробити наукові підходи досягнення цієї мети. Зокрема, Н. Кожемякіна до структури професійної мобільності майбутніх менеджерів-аграріїв відносить соціально-професійні, професійно-управлінські, комунікативні та регулятивно-емоційні компетенції. На підставі цієї структури вона пропонує розробляти методика формування професійної мобільності [5].

І. Лікарчук акцентує, що забезпечити професійну мобільність майбутніх робітників можна лише “узагальненням праці”, тобто визначенням її загальних закономірностей, загальнонаукових, політехнічних засад, виробничої специфіки. Лише оволодіння ними дасть робітникові можливість швидко адаптуватися до конкретного виробництва, навіть за умов частой зміни професійних функцій, потреби перекваліфікації [6, с. 163–171].

Зазначимо, що проблема формування професійної мобільності викладача вищої школи ще не стала предметом окремого фундаментального наукового дослідження.

Сучасному викладачеві необхідний якісно новий рівень професійного розвитку, який пов’язаний передусім з іншим поглядом, іншим способом мислення, поведінки та діяльності, ставлення до себе і до студентів як до вільних і відповідальних людей. Викладач повинен бути відкритим для нового досвіду, нового знання, одержувати задоволення від своєї праці. Відповідно до свого призначення в сучасних умовах він має вибудовувати свою діяльність на підставі принципів наукової організації педагогічної праці, володіння теоретичними основами, приемами та засобами широкого використання теорії у практиці підготовки майбутніх фахівців, методикою опанування спеціальності викладача, попередження професійних деформацій, вміння формулювати мету професійної діяльності, оцінювати її ефективність тощо.

На нашу думку, *професійна мобільність викладача ВНЗ – це його готовність та здатність до:*

- *швидкої зміни завдань і видів професійно-педагогічної діяльності, інтеграції змісту суміжних навчальних дисциплін, його відповідного дидактичного опрацювання та майстерного викладу студентам;*

- *продуктивного опанування суміжними навчальними курсами, посадами науково-педагогічних працівників і спеціалізаціями в межах спеціальності, галузі науки;*
- *опанування новими спеціальностями науково-педагогічних працівників та змінами у своїй та суміжних галузях науки;*
- *творчої зміни стилю та змісту своєї діяльності відповідно до нових підходів у галузі своєї професії та суміжних професійних галузях;*
- *планування та здійснення саморозвитку, попередження професійних деформацій.*

Професійна мобільність викладача передбачає системне бачення його професії, володіння високого рівня узагальнення системою знань професійно-педагогічних та суміжних галузей науки й уміннями їх ефективного застосування.

Попередній аналіз дав змогу визначити структуру професійної мобільності викладача ВНЗ. До її складу слід віднести три компоненти: професійно-педагогічний, соціально-психологічний та науково-дослідний, які складаються з умінь, необхідних для професійномобільного викладача.

Методологічною основою дослідження професійної мобільності викладача, на нашу думку, є основи теорії єдності особистості та діяльності; головні принципи теорії систем щодо дослідження педагогічних явищ і процесів, взаємозв'язку емпіричного та теоретичного аспектів педагогічної діяльності; теоретичні положення філософії освіти щодо професійного розвитку та саморозвитку особистості в системі безперервної освіти.

У нашій концепції дослідження феномену професійної мобільності викладача знайшли відображення ідеї:

- педагогіки гуманізму, гуманістичної освітньої парадигми, сутністю якої є розвиток особистості, нове усвідомлення природи людини, розвивальне, індивідуально орієнтоване навчання, у якому розвиток людини є не побічним продуктом, а головною метою;
- антропологічної парадигми (спрямування пізнання на людину (викладача вищої школи) як на перший предмет дослідження);
- онтологічної парадигми (окреслення педагогічних явищ та процесів з позицій їх найперших засад як елементів цілісного універсуму);
- культурологічної та соціологічної парадигм (осмислення діяльності з позиції, відповідно до якої всі феномени людського буття пов'язані із соціальними та культурними процесами);
- інтелектуалістської парадигми (дослідженню підлягають передусім процеси інтелектуальної діяльності викладача: пізнання, розвиток та становлення, комунікативні та рефлексивні процеси тощо).

Адекватним підходом до вивчення проблеми формування професійної мобільності викладача вищого навчального закладу є, на нашу думку,

особистісно-розвивальний підхід, методологічною основою якого повинні стати закономірності цілеспрямованого формування та розвитку особистості. Основа такого підходу була закладена у:

- дидактиці Я. Коменського (принципи доцільності та природовідповідності в навчанні);
- теорії “вільного виховання” та педоцентризму в педагогічній науці (Ж.-Ж. Руссо);
- ідеї розвиваючого навчання Й. Песталоцці;
- ідеї Ф. Дістервега про активізацію навчальної діяльності тих, хто навчається;
- гуманістичній теорії А. Маслоу та Д. Роджерса (концепція самоактуалізації як керівний мотив у житті людини, одне з найважливіших джерел її життєвої енергії);
- культурно-історичній теорії походження і формування психіки і свідомості Л. Виготського;
- психологічній теорії діяльності А. Леонтьєва і С. Рубінштейна;
- психолого-педагогічній теорії, розробленій в працях К. Ушинського, А. Макаренка, В. Сухомлинського.

Провідна ідея дослідження системи розвитку професійної мобільності викладача вищої школи ґрунтується на двох моделях, які утворюють ядро нашої теорії.

Побудова першої моделі – моделі педагогічної діяльності викладача – передбачає аналіз властивостей особистості викладача ВНЗ; уточнення його функціональної сутності як викладача та визначення широти професійного профілю; опис педагогічної діяльності викладача за допомогою наявних понятійних засобів; адекватне тлумачення педагогічної діяльності на рівні явищ (емпіричний опис) засобами мови педагогіки та психології вищої школи; формування на цій основі уявлень, які дають змогу звести розмаїття емпіричних явищ до теоретичної єдності; експертні оцінки та прогнози розвитку цієї діяльності на близьку та віддалену перспективу.

Розробка моделі педагогічної діяльності викладача дасть змогу мати уявлення про те, якими мають бути мета, зміст, форми і методи його підготовки, об’єктивно вирішувати проблеми професійно-педагогічного розвитку та становлення, попередження професійних деформацій. Побудова цієї моделі як еталону дасть можливість, спираючись на нього, прогнозувати та планувати якість підготовки фахівця, його розвиток.

Подальша трансформація цієї моделі дає можливість перетворити її дані у конкретні заходи щодо створення моделі формування професійної мобільності викладача вищого навчального закладу (друга модель). Вона відображає логіку професійно-педагогічної підготовки викладача з метою формування його професійної мобільності. Побудова моделі спрямована на

розроблення програми підготовки, критеріїв, показників та рівнів формування професійної мобільності викладача. Друга модель є відображенням першої на конкретних етапах професійно-педагогічної підготовки викладача.

Педагогічна система формування професійної мобільності викладача проектується залежно від взаємодії провідних взаємопов'язаних чинників (ринок освітніх послуг, нові професії, що з'являються на ринку праці, якість підготовки фахівців). Зазначені чинники зумовлюють структурні компоненти системи (мета, зміст, форми, методи, умови та результат формування професійної мобільності викладача).

Змістом професійно-педагогічної підготовки викладача в процесі формування його професійної мобільності мають бути види педагогічної діяльності в межах відповідної педагогічної системи. Організована у такий спосіб підготовка викладача актуалізує його особистісний потенціал, стимулює професійне зростання.

Отже, досліджуючи наукові засади професійної мобільності викладача, ми виходимо з розуміння цієї мобільності як інтегрованого утворення, яке передбачає володіння широким науковим світоглядом, системою професійно-педагогічних знань високого рівня узагальнення та уміннями їх ефективно застосовувати, здатність порівняно легкого переходу від одного виду діяльності до іншого для виконання будь-яких завдань та швидкого опанування змінами у галузі своєї професії та суміжних професійних галузях, вибудовувати та реалізовувати траєкторію свого подальшого професійного зростання. Формування професійної мобільності викладача вищого навчального закладу буде ефективним за умов теоретичного обґрунтування відповідної моделі та її системного впровадження з використанням розробленого науково-технологічного забезпечення.

-
1. *Безрукова В. С.* Проективная педагогика: Учеб. пособие. Екатеринбург, 1996.
 2. *Гончаренко С. У.* Український педагогічний словник. К., 1997.
 3. *Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А.* Краткий психологический словарь: Личность образование, самообразование, профессия. Мн., 1998.
 4. *Іванченко Є. А.* Формування професійної мобільності майбутніх економістів у процесі навчання у вищих навчальних закладах: Дис.... канд. пед. наук: 13.00.04 / Південноукр. держ. пед. ун-т. ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2005.
 5. *Кожемякіна Н. І.* Структурно-компонентний аналіз професійної мобільності майбутніх менеджерів-аграріїв // Нові технології навчання. 2006. Вип. 44. С. 57–62.

6. Лікарчук І. Л. До питання про державний стандарт професійно-технічної освіти // Педагогіка і психологія. 1995. № 4.
7. Національна Доктрина розвитку освіти в Україні. К., 2001.
8. Педагогічна книга майстра виробничого навчання / За ред. Н. Г. Ничкало. 2-ге доп. вид. К., 1994.
9. Савченко О. Удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів // Початкова школа. 2001. № 7.

THEORETICAL PROBLEMS OF RESEARCHING SCIENTIFIC BASES OF HIGHER SCHOOL'S TEACHER PROFESSIONAL MOBILITY

Ihor Khorev

*Vadym Hetman National Economic University of Kyiv,
Peremoha Ave, 54/1, UA-03680 Kyiv, Ukraine*

The article reveals the scientific approaches to the theoretical ground and experimental approbation of the system of forming the higher school teacher professional mobility in post-graduate pedagogical education.

Key words: scientific approaches, experimental approbation, forming, professional mobility, teacher of higher school.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ НАУЧНЫХ ОСНОВ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Игорь Хорев

*Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана
пр. Перемоги 54/1, 03680 Киев, Украина*

Раскрыты научные подходы к теоретическому обоснованию и экспериментальной апробации системы формирования профессиональной мобильности преподавателя в последипломном образовании.

Ключевые слова: научные подходы, экспериментальная апробация, формирования, профессиональная мобильность, преподаватель высшей школы.

Стаття надійшла до редколегії 18.06.2008

Прийнята до друку 10.10.2008